

Finalinbäddning av satser i svenskan

Fred Karlsson

(Gunilla Byrman, Anna Gustafsson och Henrik Rahm, utg.,
Svensson och svenskan. Med sinnen känsliga för språk.
Festskrift för Jan Svensson på hans 60-årsdag. Lund 2010,
33-41.)

Inledning

Ända sedan projektet Etermediernas nyhetsspråk på 1970-talet (Jørgensen och Svensson 1977, Svensson 1981) har jubilarer som Jan Svensson gett grundläggande bidrag till beskrivningen av svenskans syntax ur ett kommunikativt och stilistiskt perspektiv. Redan Jørgensen och Svensson (1977) innehåller flera intressanta observationer om syntaktisk komplexitet, den språkliga egenskap som också mitt lilla bidrag till Jans festskrift skall handla om.

I Karlsson (2007a, b) har jag påvisat att det finns specifika restriktioner på initial (= vänsterförgrenande) och centerinbäddning av bisatser i huvudsatser bl.a. i svenskan. Genom en översikt av tillgänglig litteratur samt analys av några speciellt intressanta korpusexempel skall jag här analysera hur produktiv högerförgrenande inbäddning av satser är, dvs finalinbäddning.

Inbäddning av satser

Satser kan inbäddas i tre positioner i huvudsatsen: initialt (I), medialt (C för centerinbäddning), och finalt (F). Initiala inbäddningar har inget annat material från huvudsatsen före sig än möjligen en (samordnande eller underordnande) konjunktion. Centerinbäddade satser har konstituenten från huvudsatsen (andra än konjunktioner) både före och efter sig. Finala inbäddningar har inget material från huvudsatsen efter sig. Här är tre enkla exempel ur första ledaren i Åbo Underrättelser 7.5. 2009.

- (1) *Att det ska bli hårdare tag mot djurskyddsbroten* verkar klart. I-1
- (2) *Det som lagstiftningen inte rår på* är attityderna. C-1
- (3) *Polisen kunde inte ta kamphundarna från honom eftersom han just bytt adress.* F-1

Alla dessa meningar innehåller en inbäddning av första graden, vilka jag betecknar med I-1, C-1 och F-1; dessa koder avser alltså **position** och **inbäddningsgrad** (syntaktiskt djup) för enskilda satser. Inbäddade satser kan själva vara huvudsatser för ytterligare (andra, tredje osv. gradens) inbäddningar, som i (4), från samma källa. Här och i fortsättningen anger också indragningarna inbäddningens djup (H = högsta huvudsats):

(4) Det finns otaliga exempel	H
av vilka Finska notisbyrån serverade några senaste vecka	F-1
när betänkandet överläts till justitieministern.	F-2

Exempel (4) innehåller således en finalinbäddning av första (F-1) och en av andra graden (F-2), i samma konstruktion. När satser inbäddas upprepade gånger, dvs **rekursivt**, i samma position och i samma konstruktion, anges detta vid behov med en exponent över positionstecknet. F² uttrycker alltså att det finns två förekomster av finalinbäddning i samma konstruktion, som i (4). En sekvens av inbäddade satser kallar jag en **inbäddningskedja** och en sådan symboliseras med en rad av de relevanta positionella tecknen. Inbäddningskedjan i (4) är FF.

Framställningen i det följande gäller underordning av finita satser; infinitiver och andra infinita satsliknande konstruktioner beaktas inte. Samordning av finita satser anges vid behov med tecknet '&' prefigerat till positionstecknet, t.ex. &F-2 = en finalt inbäddad andra gradens finit sats, som är samordnad med en annan sådan föregående sats.

Litteraturöversikt

Det finns en omfattande litteratur om satsinbäddning i svenskan. Jörgensen (1978) analyserade principerna för underordning i talad svenska med ett material omfattande 6808 meningar (makrosyntagmer) med 4303 bisatser (inklusive de icke-finita), fyra typer of talad diskurs, män och kvinnor, akademiker och fabriksarbetare. Han registrerade 1994 *att*-satser, av vilka 1553 (78%) var F-1, 340 (17%) F-2 och 75 (4%) F-3. Dessa inbäddningsgrader var representerade i alla åtta delkorpusar. 18 (0,9%) var F-4:or, men sådana förekom inte i två delkorpusar. Han påträffade också fem F-5:or, en F-6:a och två F-7:or.

Westman (1968:79-86) studerade satsfogningarnas utveckling i historieläroboksspråk från de senaste hundra åren (100 000 ord, 14 böcker). Den maximal inbäddningsgraden var F-3 och till och med den var sällsynt. Danielsson (1975: 84-85) fann i 7600 meningar från grundskole- och gymnasieläroböcker bara en F-4:a. Gunnarsson (1982) analyserade 187 meningar i medbestämmandelagen. Av 341 bisatser var tre F-3:or, djupare strukturer förekom inte. I projekten Talsyntax (300 000 ord) och Skrivsyntax (175 000 ord) påträffades "mycket få" bisatser djupare än F-4 (Teleman

1974: 33). Tisell (1975: 31) rapporterar en F-7:a i den medeltida översättningen av Bonaventuras *Meditationes Vitæ Christi* (4000 meningar).

Holm (1967) är en klassisk översikt av svenskans stilhistoria. De medeltida isländska sagorna innehåller bisatser, men närmast bara F-1:or. På grund av latinska influenser finner man i renässanstidens svenska redan förekomster av F-4 och en växande andel centerinbäddningar. I de hundratals texter från perioden 1100-1960 som Holm analyserade finns det några förekomster av F-5 och en F-6:a. Bergman (1968: 123) nämner i *Kortfattad svensk språkhistoria* en F-7:a från år 1712 som ett extremt exempel på latinpåverkad meningsbyggnad.

Den här korta översikten antyder att tredje gradens finalinbäddningar kan påträffas i vilken texttyp som helst (inklusive vardagligt samtal), men att redan F-4:or tenderar att vara begränsade till klassiskt krångliga genrer som lag- och förvaltningspråk, speciellt äldre. Sammanlagt har sju F-5:or konstaterats, två F-6:or och fyra F-7:or. Inget av de nämnda arbetena rapporterar instanser djupare än F-7.

Några komplexa exempel

Finalinbäddning sker vanligen efter huvudsatsen, och är det fråga om rekursiv inbäddning är den i allmänhet **konsekutiv**, dvs. delsatserna står genast efter varandra i typisk högerförgrenande stil, som i (4). Men F^1 , F^2 och i extremfall t.om. F^3 är möjliga också före huvudsatsen i en initialinbäddning, och mitt i huvudsatsen i en centerinbäddning, i inbäddningskedjorna $IF(F)(F)$ och $CF(F)(F)$, som följande laboratoriemeningar visar.

- (5) Just när jag köpt bilen som Kalle sagt att Lena ville ha, kom jag att tänka på att... (IFF)
- (6) Kalle, som köpt bilen som Lena sagt att jag ville ha, kom att tänka på att... (CFFF)

Här skall jag presentera några genuina exempel som är speciellt intressanta antingen på grund av komplexa kombinationer av finalinbäddning med initial och/eller centerinbäddning, eller på grund av exceptionellt djup finalinbäddning.

- (7) Att författningen icke kan främja jordbrukarnas enighet, I-1
som aldrig lärer kunna vinnas, F-2
om eller när, F-3
såsom här skett, I-4
för den enskilde,
vilken med fog kan, vid objektivt betraktande, C-4
anse sig vara föremål för en rättskränkning,
rättskyddets tagande i anspråk försvåras i stället

för att underlättas,
är tydligt.

H

Exempel (7) är från Wellander (1970: 486). Subjektet börjar med den initialt inbäddade satsen I-1, som under sig har en F²:a med delsatserna F-2 och F-3. Till yttermera visso innehåller F-3 både en initialinbäddning, I-4 (omedelbart efter subjunktionen *när* i F-3), samt centerinbäddningen C-4. Inbäddningskedjan blir alltså IFFI/C, där snedstreckat anger att I-4 och C-4 är på samma djup. (Om I-4 innehållit en centerinbäddning hade inbäddningskedjan varit IFFIC med C-5 djupast.) Djupa finalinbäddningar som F-3 tolererar alltså ännu initial- och centerbäddningar som I-4 och C-4. Men självfallet är (5) ytterst svårbegriplig och de nämnda strukturella optionerna börjar vara på gränsen till vad ordinär språkprocessering klarar av.

(8) SÖ föreslår	H
att den regel	F-1
som gjort	C-2
att invandrare	F-3
som dröjt över 2 år med	C-4
att påbörja kursen,	
inte haft rätt till kostnadsfri utbildning	
avskaffas.	

Exempel (8), från en SÖ-broschyr, innehåller inbäddningskedjan FCFC, där finalinbäddningarna F-1 och F-3 är ett **icke-konsekutivt** par av F², och likaså centerinbäddningarna C-2 och C-4 ett icke-konsekutivt par av C². Dessutom är här F² och C² inflätade i varandra.

Ett närbesläktat exempel, från den svenska översättningen av Rabelais' *Den store Gargantuas förskräckliga leverne*, är (7).

(9) Ni skall ytterligare finna,	
att	F-1
sedan det beslutats	I-2
att en general,	F-3
som vunnit seger över fienderna,	C-4
skulle göra sitt intåg i Rom såsom triumfator,	
detta skedde i en vagn dragen av vita hästar.	

Här är inbäddningskedjan FIFC. (9) verkar relativt acceptabel även om den har en anstrykning av översättningsspråk, för att inte säga latinitet. Trots enträgen naturalistisk språkobservation och systematisk maskinell excerpering har jag inte hittat svenska eller andra belägg för att inbäddningskedjan FIFI skulle existera.

Finalinbäddning och samordning i riklig kombination kan ge upphov till meningar som på ytan känns ganska begripliga men vid närmare betraktelse

ändå är komplexa. Exempel (10) är från en skoluppsats; indexering med (a, b, c) används för att hålla ordning på de olika satserna på samma djup.

(10) Jag köpte en påse med runda bulliga semlor	H(a)
som svensken skulle kalla frallor	F-1(a)
eftersom semlor enligt hans förmenande	F-2(a)
skall innehålla mandelmassa och vispad grädde	
som var lika mjuka vilken dag	&F-1(aa)
jag än klämde på påsen i närbutikens brödhylla	F-2(aa)
och det gjorde jag flera gånger olika dagar	&H(b)
eftersom de såg så goda ut	F-1(b)
men jag tyckte varje gång ändå	&H(c)
att jag skulle hålla mig till mitt rågknäcke	F-1(c)
som smakar gott	F-2(c)
och som ju borde vara nyttigt också	&F-2(cc)
särskilt på morgonen	
när man skall äta de där smörgåsarna	F-3
som man helst skulle slippa.	F-4

I (10) ingår tre samordnade huvudsatser, där speciellt relationen mellan H(a) och &H(b) är komplex, eftersom H(a) själv innehåller ett par av samordnade finalinbäddningar, F-1(a) och &F-1(aa), och till på köpet innehåller F-1(a) ytterligare en F-2:a, F-2(a). Den tredje huvudsatsen &H(c) innehåller avslutningsvis en F⁴:a med ett ytterligare samordnat satspar av grad 2.

Det sista exemplet (11) på de två följande sidorna är ett finländskt domstolsutslag från år 1852, vänligen tillställt mig av Tom Segerberg. Den i utslaget nämnde, sorgeligen mördade prästmannen var Segerbergs morfars farfar.¹ _

Utslaget är formulerat som en nominalfras innehållande 528 ord. Huvudordet *Utslag* kommer på första raden som åttonde, och vad som därefter följer är ett efterställt attribut, som innehåller 35 satser (520 ord). Finalinbäddningarna når ner till F-7 på två olika ställen. En av dessa F-7:or innehåller en centerinbäddning C-8. Det finns också en initialinbäddning I-6. I extremfall tolererar alltså finalinbäddningarna ytterligare initial- eller centerinbäddning även på extrema djup.

Utöver de extremt djupa inbäddningarna skapas komplexitet och tolkningssvårigheter av de talrika samordningarna, ett femtontal bara på satsnivå (märkta med '&'). Det är inte alltid klart vilket det tidigare ledet i en sådan samordning är; t.ex. satsen fem rader från slutet är samordnad med någon tidigare sats innehållande ordet *utslag*, men är det instansen med ordet i halvfet stil ungefär i mitten, eller det åttonde ordet från början? Begrundan av sådana problem är åtminstone bra för skärpan i ens analytiska förmågor.

¹ Svenskan var ju det (enda) officiella förvaltningspråket i Finland ända till år 1863, då tsar Alexander II gav det berömda språkreskriptet, enligt vilket finskan under en övergångsperiod på 20 år gradvis skulle införas som förvaltningspråk parallellt med svenskan.

(11)

Kejsrerlige Wasa Hof rätts, i Storfurstendömet Finland **Utslag**, angående häktade karlarna, omyndige Drengarna Isaac Autio eller Kujanpää och Malachias Ostomaa eller Lustila, samt den förstnämndes broder, Torparen Matts Autio, från Ilmola Socken inom Wasa län, H
hvilka blifvit, vid nämnde Sockens Härads Rätt af Krono länsmannen, Expeditions F-1
Fogden Gustaf Taxell, å sysslans vägnar och i egenskap af ombud för Kapellans
enkan Anna Sophia Ollonqvist, såsom målsägande, anklagade, Isaac Autio,
att hafva af arghet och efter förut fattadt uppsåt, söndagen den 19 Ocktober sistlidna
år, omkring klockan åtta på aftonen, försåtligen och i löndom, å Anna Sophia
Ollonqvists man, Kapellanen, vice Pastorn Fredric Ollonqvist, F-2
då han var hemma å sin gård med eld i lykta, C-3
aflossat det skott,
till följd hvaraf han genast neddignat F-3
och &F-3
enligt vad Provincial Läkaren ... Johan Erik Sabelli,
uti sitt, den 31 i samma månad, under edslig plikt utgifna embetsbevis
öfver verkställd besigtning å vice Pastor Ollonqvists lik, intygat,
ovillkorligen ljutit döden,
samt Malachias Ostomaa och Matts Autio
för det de förut rådt till och afvetat omförmälda mord, F-2
äfvensom Kronolänsmannen Taxell ... yrkat ansvar å Isaac Autio, &F-2
för det han, någon dag under sistförlidna sommar, frånsnattat sin fader, Torparen F-3
Samuel Ojala eller Kujanpää det vid mordets föröfvande begagnade
skjutgevä, och, medelst inbrott i en läst kista, åtskillig annan egendom, till ett
sammanräknat värde af två Rubel fyratitre kopek silfver,
hvarom Härads Rätten, efter verkställd undersökning, F-4
dervid ej mindre nyssbemälda Samuel Ojala, än äfven Malachias C-5
Ostomaas fader, Torparen Herman Jacobsson Lustila blifvit hörde
samt i rättegången beträdt Isaac Autio och Malachias Ostomaa, &C-5
medelst **Utslag**, den 26 November ofvanberörda år, sig utlåt
och ansett Isaac Autio vara om förestående angifvelser lagligen förvunnen, &F-4
samt förty, enligt 1. §. 12. Cap. M.B.; dömt honom, &F-4
att för mordet å vice Pastorn Ollonqvist efter föregången beredelse till F-5
döden, å vanlig rätteplats i gerningsorten varda halshuggen och steglad;
uti hvilket dödsstraff jämväl skulle inbegripas det ansvar, F-6
vartill Isaac Autio för det honom till last tagna snatteri med F-7
inbrott gjort sig förfallen, &F-7
dock C-8
emedan hans fader frångått allt anspråk på ersättning
för det snattade godset,
förfölle vidare utlåtande därom;
och vore väl Malachias Ostomaa och Matts Autio, med mer än halft skäl, &F-4
besvärade
att hafva förut afvetat omförmälda mord, F-5
samt därtill rådt och hulptit, &F-5
men &F-5
som de till brottet enständigt nekat, I-6
och närmare bevis emot dem ej varit att tillgå &I-6
är saken,
hvad dem beträffar, C-6
lemnad till framtiden,
då den kunde uppenbar varda, F-6
hvarjämte Härads Rätten förordnat, &F-5
det borde vice Pastor Ollonqvists lik med kyrkans vanliga F-6
ceremonier begrafvas,

därest sådant icke redan skett,	C-7
samt Doctor Sabellis för besigtningen deraf fordrade arvode,	&F-6
utgörande tjugo sju Rubel nittio en tre fjerdedels kopek Silfver,	
förskottsvis gäldas af Kronans till slika behof anslagna medel	
och derefter godtgöras Kronan af Isaac Autios egendom,	&F-6
så långt tillgång funnes,	F-7
hvilket utslag blifvit hemställt,	F-4
derå Isaac och Matts Autio samt Malachias Ostomaa, enligt deras begäran, i	F-5
häktet haft del af berörda rannsakning,	
men endast Malachias Ostomaa med besvär i målet hit inkommit;	&F-5
Gifvet i Wasa, den 10 februari 1852.	

Litteratur

Bergman, Gösta. 1968. *Kortfattad svensk språkhistoria*. Stockholm: Bokförlaget Prisma.

Danielsson, Sylvia. 1975. *Läroboksspråk. En undersökning av språket i vissa läroböcker för högstadium och gymnasium*. Umeå: Acta Universitatis Umensis 4.

Engdahl, Sven. 1962. *Studier i nusvensk sakprosa. Några utvecklingslinjer*. Uppsala: Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet, 11.

Gullberg, Helge. 1939. *Berättarkonst och stil i Per Hallströms prosa*. Göteborg: Eleanders Boktryckeri Aktiebolag.

Gunnarsson, Britt-Louise. 1982. *Lagtexters begriplighet. En språkfunktionell studie av medbestämmandelagen*. Lund: LiberFörlag.

Holm, Gösta. 1967. *Epoker och prosastilar. Några linjer och punkter i den svenska prosans stilhistoria*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap A:17. Lund: Studentlitteratur.

Jørgensen, Nils. 1978. *Underordnade satser och fraser i talad svenska. Funktion och byggnad*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap C:10. Lund: Walter Ekstrand Bokförlag.

Jørgensen, Nils och Svensson, Jan. 1977. *Etermediernas nyhetspråk 1. Några syntaktiska drag*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap C:8. Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.

Karlsson, Fred. 2007a. Constraints on multiple initial embedding of clauses. *International Journal of Corpus Linguistics* 12:1, 107-118.

Karlsson, Fred. 2007b. Constraints on multiple center-embedding of clauses. *Journal of Linguistics* 43 (2), 365-392.

Lindstedt, Torvald. 1927. Tendenser i nusvensk meningsbildning. *Nysvenska studier* 7.1-29.

Lindstedt, Torvald. 1949. Behandlingen av meningsbyggnaden i äldre svensk grammatisk litteratur. *Nysvenska studier* 29.53-75.

Svensson, Jan. 1981. *Etermediernas nyhetspråk 2. Studier över innehåll och informationsstruktur*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap C:11. Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.

Teleman, Ulf. 1974. *Manual för grammatisk beskrivning av talad och skriven svenska*. Lundastudier i nordisk språkvetenskap C:6. Lund: Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet.

Tisell, Carin. 1975. *Syntaktiska studier i Bonaventuras betraktelser över Kristi liv*. Acta Universitatis Stockholmiensis, New Series, 11. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.

Wellander, Erik. 1970. *Riktig svenska. En handledning i svenska språkets vård*. Tredje, översedda upplagan. Stockholm: Svenska Bokförlaget Norstedts.

Westman, Margareta. 1968. Meningar och satsfogning i historieläroboksspråk från de senaste hundra åren. Stockholm: Inst för nordiska språk, Stockholms universitet, licentiatavhandling.

